

ПРОБЛЕМА МОВНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ БИЛИН

Цікава стаття В.В.Кожина "История Руси и Русского слова" [10], підсумовуючи численні билинознавчі та археологічні розвідки, містить такі міцно узасаднені висновки: 1) усі билини, окрім новгородських (Садко та ін.), створено у Київській Русі у військовому, дружинному середовищі; 2) билини виникли в 9-10 ст. і пізніше не створювалися; 3) цей героїчний епос відбиває історію, але ту, що майже не потрапила до літописів (які з'явилися значно пізніше), — боротьбу Русі з Хазарським каганатом; 4) на Північ билини потрапили через Ладогу — "північний форпост Києва" — майже одночасно зі своїм виникненням звичним для тих часів "колонізаційним" шляхом, а не через масову втечу-переселення. Ці висновки є серйозною підставою для формулювання й розробки проблеми великої національної ваги: Билини як пам'ятки української історії та української літератури. Імовірно — й української мови.

Це останнє "імовірно" і є основним предметом даної пошукової розвідки. Розглянемо хронологічні аспекти проблеми. Билини переповнені анахронізмами. Так, у билині "Волх Всеславъевич", що одностайно кваліфікується як одна з найдавніших, персонаж "У тово ружья веть у огненнова Кременья и шомполы повыдергал" [2:60]. В іншій, теж давній билині Козарин сдержус "Ружье востров, да пулю быструю" [2:186]. Або інший мотив: "Взимала она трубоньку подзорную" [2:63], "Посмотрел из трубочки серебряной" [2:125]. Зрозуміло, що в 9-10 ст. ані вогнепальної зброї, ані підзорних труб на Русі не було. Але всі ці факти жодним чином не впливають на датування билин, характеризуючи лише форму їх живого існування й ілюструючи можливість проникнення в билинний текст розмаїтих інновацій. Якщо у фольклорному творі виокремлюються різні хронологічні шари, то основою датування має стати давніший, оскільки пізніші вставки чи зміни в існуючому тексті цілком можливі, тоді як більш давні явища чи факти у створений пізніше текст навряд чи потрапили б.

Істотний хронологізуючий сенс має антропонімія билин.

Руські богатири (наголос на [а] явно давніший) та їх оточення іменуються переважно ім'ям і по батькові. Ця панівна модель має щонайменше 4 досить відмінних різновиди. Йдеться про використання християнських та язичницьких імен. При цьому різновид, укладений з 2 християнських (календарних) імен, хоч він й охоплює близько чверті билинних героїв, не може вважатися провідним, оскільки стосується переважно другорядних персонажів. У переліку головних героїв билин, укладеному В.І.Калугіним, таку форму наймення мають лише Василий Игнатьевич, Данило Игнатьевич (Данило сын Игнатьев) та його син Иван (він же Михайло) Данильевич, Лука (або Василий) Петрович і Петрой Петрович — брати, королевичі з Крякова (вони ж: Дз Лука, да Матвей дети Петровыя), Исак Петрович (Петровинец) Василиса Микулична [2:6-7], до яких можна долучити наймення, скажі

мо, Митрии сын Гурьевича, Настасья Микулична, Катерина Микулична, Катерина дочь Никитична, із значним сумнівом — Маринка дочь Игна-тьевна, бо ім'я цієї чарівниці є, найімовірніше, календарним пристосуванням язичницької богині Морени, пор. [11:85], до того ж її по батькові трапляється і в некалендарній формі — Колдаевна, Кайдаловна.

Ознаки вторинності іменувань цього різновиду виразно проявляються у їх помітній варіативності, почасти відзначеній вище. Так, мати королевичів із Крякова іменується Катерина Ивановна, Наталья Васильевна, Настасья Александровна. Т.М.Кондратьєва збила таку колекцію найменш батька славновісного Алеши (Олеси) Поповича: *пол Федор, Иван, Григорий, Лаврентий, Леонтий* [11:53]. Про факультативність чи вторинність, нашарованість найменш з двома календарними компонентами говорить й ужиток їх у множині: *“Две прекрасных Настасьи Митриевичны”* [2:299], і можливість їх застосування до явних нехристів. Так, дружина “царя Индейского”, що названа в одному місці Аздяковна, а в іншому Азвяковна, повністю іменується так: *“Говорила царица Аздяковна, Молода Елена Александровна”* [3:92]. До імені, що якимось відбиває оригінальне ймення (хоч теж структурно слов'янізується), додається звична для билин антропоформула у звичному для слухачів календарному наповненні.

Окремим рядком у цій підгрупі стоїть мати Дюка Степановича Мамельфа Тимофеевна. Ім'я Мамельфа, правильнішою Мамелхва, наявне у православних святцях [13:44] і здавна відоме на Русі. Але його рідкість і незвичність призвела до значної фонетичної варіативності. І вказаний персонаж фігурує також як Амельфа Тимофеевна, Омельфа Тимофеевна, Мальфа Тимофеевна, навіть Нанерпа Тимофеевна. Більше того, мати Добрині Микитича згадується в билинах з іменем Амельфа, Емельфа, Мальфа, також Нанельфа — постійно маючи при собі по батькові Тимофеевна. Навіть у новгородського богатиря Василя Бусласва мати — теж Амельфа, Омельфа, Нанельфа Тимофеевна [11:130]. Можна думати, що дійсно була така видатна особа, ушлявлена вдова з християнським найменням Мамелхва Тимофіївна, одна з християнок старої доби, ім'я якої набуло загального сенсу “богатирська мати” і тому одержало широкий розголос у билинах.

Більш природним виглядає в билинах другий різновид даної антропоформули, у якому християнське ім'я персонажа сполучається з нехристиянським іменем його батька. За цією антропоформулою у принципі (але, звичайно, не у кожному конкретному прояві) стоїть ситуація раннього хрещення: син-дружинник уже охрестився, а батько був ще язичником. Пор., з найвідоміших, Микула Селяинович, Самсон Колыбанович (Колыбанович), Иван Годинович (Гудинович), брати Михайло Дородович і Федор Дородович: *“Как по имени зовут меня Федором, А по отчеству Федор Дородович”* [2:308], Чурило Пленкович.

Що б не писали про це останнє наймення (напр., Т.М.Кондратьєва твердо стоїть на його постанні від слов'янського божества Цура [11:117-125]), а ім'я тут таки грецьке, канонічне — Кирило, *лише з відбиттям першої палаталізації, що засвідчує давнє (дохристиянське?)*

проникнення у слов'янський світ грец. *Κυρίλλος*. У билинах згадується й батько Чурила - Пленко да гость Сароженин (Суроженин), тобто з Суροжа (Судака) на півдні Криму; сурожанами (сорожанами) взагалі було прийнято називати купців з Криму, пор. [4:149]. Ця географічна обставина, гадаємо, цілковито пояснює ранню появу грецького імені Чурило у слов'ян. Чурило Пленкович був шапом (шапою), тобто джиджиком, франтом, що й відбито у варіантах його наймення: богатырь Щурила шапа Пленкович [3:479], звідки внаслідок злиття епітета з формою по батькові з'явився 2 похідних варіанти: Чурила Шапленкович [3:236], або Щипленкович, та Чурилушка сын Попленкович [3:461]. Тут бачимо, власне, перетворення по батькові на прізвисько, що трапляється в билинах і в інших випадках, напр. Алеша Попович - Алеша Пустохвастович. Такі перебудови мали б засвідчувати певну неусталеність форм по батькові, хоч вони реалізуються з художньою настановою і в ХХ ст. [6]. Серед імен цього різновиду виділяються і такі, що мають другим компонентом утворення від слов'янських композитів: *Василий Казимирович (Казимиров), Марфа Всеславьевна*.

Навпаки, зовсім неприродним, нелогічним видається різновид типу Добрыня Никитич, з язичницьким іменем та календарним по батькові. Така реалізація антропформули має в принципі (але знову ж таки — не а кожному конкретному випадкові) інтерпретуватися як наслідок вторинної заміни, підстановки календарного імені замість некалендарного у форму по батькові або ж взагалі календарну добудову первісно одночленного імені до звичної для билин двочленної моделі. Цей останній випадок масмо, безперечно, в найменні *Дунай Иванович*. В одному з записів билини про цього богатиря [2:352-363] він іменується 55 разів, причому найуживанішою є форма *Тихия Дунаюшко Иванович* (20 разів). Загалом же форма по батькові представлена у 23 випадках, а епітет *тихия* — в 25. Між тим тільки перша стосується, власне, людини, бо друга адресується майбутній річці. Ясно, що наймення по батькові вживається для увиразнення антропоморфізації і, отже, є вторинним. В іншому записі тієї ж билини [3:195-204] герой згадується 51 раз, а дистрибуція варіантів наймення приблизно така ж: найуживаніший варіант *Тихой Дунай сын Иванович*, форма по батькові представлена 26 разів, епітет *тихой* — 18.

У цій билині масмо типовий пошук гідронімічного епоніма, і тому можна думати, що сполучення "тихий Дон" з'язилось лише тому, що колись східні слов'яни говорили "тихий Дунай", пор. "*Тихо, тихо Дунай воду несе*". Характерною в цьому відношенні є помилка в одному з варіантів билини: "*Протеки от меня да славной тихой Дон*". І взагалі билина сягає значно глибшої давнини, ніж ІХ-Х ст. Один з її варіантів завершується знаменними словами:

Сгоряча он бросился во быстру реку, -

Потому быстра река Дунай словет,

Своим устьем впала в сине море [2:422].

Тут ми бачимо й розшифровку билинного *синя моря* саме як Чорного моря, і, найголовніше, слов'янський переклад давнішої назви Дунаю — фракійського з походження наймення *Ίστρος*, що означає саме

“швидка (ріка)” [14:143]. Знайомство слов'ян з назвою Істр — не дивина, бо низів'я Дунаю називалося так довго, і форма *Истръ* добре документується нашими літописами [4:64-65]. Дивина і, можливо, нова сторінка слов'яно-фракійських стосунків відкривається у тому, що слов'яни (анти?) знали семантику, зміст цієї назви. У цьому контексті думка І.В.Ягича “Для мене немає ні найменшого сумніву, що в Настасье-реке ховається Дністер” [11:208], оперта на взаєморозташування Дунаю і Дністра та фонетику, одержує сильну семантичну підтримку. Адже й Дністер за найдавнішу свою назву мав фракійське *Истр* [7:11], яке в низів'ях ріки було скіфами перекладене *Τύρρις*, а в верхів'ях законсервоване з долученням скіфського терміна із змістом “ріка”: *Дън'кстръ*. Отже, дві “швидких ріки” одержали імена богатиря Дуная та його дружини: “Наперед-то протекла река Настасьяина, А другая протеки река Дунаева!” [2:363]. Долучення до Дунаю ріки Дністра ще більш архаїзує сюжет, відносячи його до періоду до Різдва. Тоді слов'яни не знали не тільки імені Іван, а й, можна думати, антропоформули “Ім'я та по батькові”. Зрозуміло, у той час і дружина Дуная, забита ним, звалася в легенді про постання назв річок не Настасья королевична, бо Карл Великий, ім'я якого стало титулом, ще не народився, а християнського імені Анастасія слов'яни тоді вживати не могли. Фонетика цього імені-субституції натякає чи таки на *Дън'кстръ*, чи на *Онутъ*, як давніше східні слов'яни називали, за нашою гіпотезою [8:52-53], Дністер. Пор. загадкове “*Да старицы по кельям опати они дерут*” в іншій билині [3:308], яке дослідники не можуть задовільно пояснити.

Заміну некалендарного імені календарним у формі по батькові можна підозрювати у випадку “старья Пермин сын Иванович, Імовірно аи же Пермья да сын Васильевич (пор. в іншому сюжеті: Пермьята сын Иванович, варіант Бермята сын Васильевич), Вельма сын Васильевич. Сюди ж Сколин сын Иванович, а також Дюк Степанович. Ім'я Дюк, не будучи християнським, імовірно не функціонувало і як язичницьке. За припущенням М.Фасмера, Дюк — редукція слова індюк “мешканець Індії”. Оскільки скоріше Дюк походив усе ж з Галича, а не ДДК, видається більш прийнятним зв'язок з укр. *дука* “багатій”, романським запозиченням, джерела якого сягають ще старослов'янської мови [5:143].

Чимало билинних наймень, побудованих з імені та по батькові, не містять ніяких християнських компонентів. Це торкається й головних, відомих билинних героїв: Волх (Вольх) Всеславъевич, Вольга Святославович (ці два різні богатирі іноді ототожнюються: в існуючих варіантах билин кожен з них може іменуватися Вольга сударь Буславъевич, пор. і контамінацію: Вольга Сеславъич; додамо, що імена Олег та Святослав з'явилися у православних святцях, тобто стали християнськими, значно пізніше появи билин), Хотен Блудович (Хотенушко сын Блудович, також Фатенко), Ставр (Ставер) Годинович, Глеб Володьевич (Володьев, Володій) - імовірно історична особа, князь Гліб Святославович, що взяв у 1073-1076 рр. Корсунь і залишив славнозвісний Тмутороканський напис; ім'я Гліб тоді ще не було канонізоване;

Соловей Будимирович (Соловей да сын Гудимирович, навіть Соловей сын Соловьев), Колыван Колыванович (тут по батькові явно наголошено на первісно одночленне наймення, яке М.Фасмер слушно тлумачить з фін. Kalevanpoika "син Калева" [14:299]; географічні назви, у тому ж числі й давньоруське наймення Таллінна *Колывань* — уже від антропоніма; Сухматий (Сухман) свет Сухматьевич (Сухмантий Одишмантьевич, в алтайському записі — Суханьша Замантьев сын); Забава дочь Путятична — вона ж Любавушка Забавишна. Та й сам Володимир — ім'я, що об'єднує билинний епос (уживано також форм Владимир, Владимир, нерідко — Владимир: "*То Владимир — князь да стольне-киевский*", "*Ай ты славныя Владимир стольне-киевской!*", що, не виключено, сходить до українського непом'якшення твердих приголосних, збереженого в наголошеному складі, також Владимир, Благодимир), — канонізований лише у 13 ст., після створення билин, іменуючись переважно одним іменем з титулом, іноді з долученням оцінної формули "красно солнышко", "солнышко красное", має теж двочленну антропоформулу, з зовсім неісторичним по батькові: "*батьюшко Владимир князь, Сеславьевич солнышко красное*" [3:404], також Сеславич, Всеславич I — Числаев, Лучиславьев [11:46-47], хоч відзначено й історично правильне Владімер Святослаевич [2:344].

Панівна билинна антропоформула настільки продуктивна, що вільно включає найрізноманітніші звучання й утворює наймення будь-яких чужинців, навіть не тільки людей, пор.:

Проведал бы про царство Индейское,

Про царя Салтыка Стэврुльевича,

Про ево буину голову Батыевичу [2:59].

А наезжал ли Батыга сын Сергеевич,

А он с сыном со Батыгой со Батыговичем,

А он с зятем Тараканчиком Корабликовым [3:133].

Сюди ж цар Батур Батвесов, Идол Жидойлович, Тугарин Змеевич (або Белевич) тощо. При відсутності даних для побудови окремого по батькові воно витворюється шляхом редуплікації імені: Бадан Баданович, Бутеян Бутеянович, Вахрамей Вахрамеевич, Етмануил Етманулович, Калин Калинович, Коршей Коршеевич, Небрюк Небрюкович, Салтан Салтанович і т.д.

При такому майже суцільному владарюванні в билинах розглянутої антропоформули збереження тут інших моделей засвідчує їх особливу стійкість, закріпленість у тексті. До того ж усі такі моделі генетично є давнішими за побудову "ім'я та по батькові". Втім, проявив найдавнішої з них одночленною моделі обмаль. Серед богатирів це лише найархаїчніший з них Святогор з етимологічно прозорим іменем: "*А поездим-ко со мной по Святым горам*", пор. і заміне ймення богатырь Святогорский. Однак зрідка й цей богатир одержує по батькові *Колыванович* (ірадіація наймення згаданого вище іншого могутнього богатиря), яке може редукуватись у *Іванович*, пор. наймення Дунай Иванович, що колись теж було одночленним.

Більше одночленних імен серед супротивників дружини богатирської. Це Жидовин, могутній хазарський богатир [10, 12:171-172], Шкур-

лак (Скурла) та Ін. Пор.:

Поднимается на Киев да Кудреванко-царь

Да с любимым-то зятелком со Артаком

И да с постыглым сыном да все со Коньшиком [3:138].

Двочленна билинна антропоформула, відмінна від панівної, може бути узагальнена як посднання імені з прізвиськом. Однак це останнє може:

1) характеризувати ознаки чи заняття носія;

2) або його батька (своєрідний зародок формули по батькові);

3) містити вказівку на походження (місце народження чи перебування) носія. Відповідно маємо три різновиди цієї антропоформули, що репрезентуються найменнями *Потанюшка (Потанька) Хроминької (Малохромин), Алеша (Олеша) Попович (Поповинец), Илья Муромец.*

У переліку Ф.О.Чуркіної, на богатирській заставі, окрім згаданого Потанюшки, був ще Мишка Торопанишко (мабуть, від *тороп*, пор. рос. торопливый, а не від засвідченого В.І.Далем *торопан* “діжа для видвлювання винограду”), а також *Родивон да Превысокие, Микита да Преширокие* [2:6], пор. *Ивашка Долгополый* тощо. Зустрічається навіть унікальна для билин конструкція *Россишша Росшиби Колпак* [2:345].

До цього ряду включається й наймення Михайло Потык, хоч воно значно давніше за наведені. Окремий ужиток імені Потык у билинах - велика рідкість [3:440], але колись воно було єдиним, одночленним позначенням цього богатиря, легенда про якого, за думкою багатьох дослідників, сягає (як і легенда про Дуная) часів до Різдва Христового. Значно пізніше Потык став Михайлом, і його первісне ім'я почало сприйматися як додаткове прізвисько. А згодом, під впливом панівної антропоформули, він отримав і по батькові — утвореного, звичайно ж, від імені Іван: син Іванович. В одному з найоб'ємніших варіантів билини “Михайло Потык” [2:63-89] він іменується 145 разів, причому найчастіше — своїм новим іменем (Михайла, Михайло, Михайлушка, Михайлушко — всього 75 разів), 18 разів — новим і старим іменем (Михайло Потык, Михайла Потык, Михайлушко Потык), 15 разів — лише човою антропоформулою (Михайло сын Іванов, Михайла сын Іванов, Михайло сын Іванович, Михайла сын Іванович) і 37 разів — усіма трьма іменами: Михайло Потык сын Іванович, Михайла Потык сын Іванович, Михайла Потык сын Іванов. В інших варіантах трапляються ще стуктури Потык сын Іванович, Потык Михайло, а також цякава форма первісного імені Потыки: “*Поженлся Потыки Михайло да сын Іванович*” [3:434]. Зазначені варіанти — ніби різні хронологічні моменти лексичного розширення антропоформули. Початковий її елемент має форму саме *Потык*. Варіант *Поток* є вторинним, породженим дією народної етимології. Дослідники набудували навколо цього імені багато концепцій, а йдеться, найімовірніше, просто про *потык* (є у Дала) “спотикання”. У своїй гонитві за Марією білою лебіддю герой надто вже часто “спотикається”, стає жертвою її злих хитрощів.

На межі першого та другого різновидів розглядуваної билинної антропомоделі знаходиться наймення Мишка Пивоваренин, Івашка Пивоваренин, Настасья дочь Колашница. Із структури цих наймен, не

зовсім ясно: пивоваром (поваром) був сам носій чи його батько. Та й колашницею могла бути сама Настасья, а компонент *дочь* — стандартною вставкою під впливом панівної моделі. Цілком певно на батька вказують прізвиська *Иван Гостиной сын* (сын Гостинович), *Микита Гостиной сын* (гость - купець), *Ванька сын Хрестьянской*.

Билинну онімію топонімичного й етніонімичного сенсу очолює ім'я найславетнішого з богатирів: *Илья Муромец*. Більшість дослідників давно визнала, що тут йдеться не про відоме місто Муром, а про літописний Моровиискъ, нині с.Морівськ Козелецького р-ну на Чернігівщині, пор.[4:89]. У билинах трапляється варіант *Муровец*, а *Лясота* назвав богатиря *Моровлин* чи *Муровлянин* [11:99]. Припущення, що цей київський богатир став Муромцем лише у 17 ст. під впливом наймення одного з самозванців *Ілейки Муромця* [10, п.9:150] виглядає досить переконливим. До речі, і в це богатирське наймення проникла панівна билинна модель: *Илья Муромец да сын Иванович*, хоч її вторинність тут цілком очевидна. Як герой чи не кожної казки - *Іван*, так чи не кожний билинний богатир — *Іванович*.

Взагалі, географія, відбита в найменнях богатирів, переважно українська. Таким є, зокрема, *Данило Ловчанин*. Дослідники билин встановили, що "*під Черніговом є ріка Ловча*" [11:71], а сам богатир, як відомо, мешкав у Чернігові. Щоправда, "*Словник гідронімів України*" містить у Чернігівській обл. лише р.Ловинь, але тут, можна думати, відбулася словотвірна трансформація. В усякому разі виведення антропоніма *Ловчанин* від гідроніма *Ловча* виглядає прийнятніше, ніж твердження, що *Данило* був "*княжим ловчим*" [2:406], оскільки *ловчим* він не був, а князь *Володимир* за підмовою *Путятин* послав його на безнадійну ловитву виключно для того, щоб він загинув.

Ще більш цікаві в цьому відношенні згадуване вже наймення *Пленко Суроженин* та *Микита Заолешин*, бо вказують вони на крайній південь України. *Заолешин*, найвірогідніше, пов'язується із славнозвісним містом *Олешьє* на нижньому Дніпрі [4:95]. Префікс *за-*, враховуючи орієнтацію з *Києва*, локалізує богатиря ще далі на південь. Наймення *Суровен Суздалец* вочевидь вказує на *Суздаль*, а не *Київську Русь*, але ім'я цього богатиря *Суровен* — теж географічне, становлячи собою трансформацію *Суроженин*, як *суровской* товар та ін. [4:149]. Іноземцям належать наймення типу узагальненого *Иван Заорянин* та конкретного *Михайло Козарин*, тобто *хазарин* (він же *Михайло Казарятин*, *Козарин Петрович*, також *Козаринец*, *Козарушка*, *Козаренин*).

Цей побіжний розгляд билинної антропонімії, загалом підтверджуючи висновки *В.В.Кожінова*, дозволяє уточнити їх на той спосіб, що:

1) IX-X ст. - це лише верхня межа створення билин, а початок героїчного епосу Київської Русі сягає епох усього першого тисячоліття по Різдві і навіть періодів до Різдва Христового, тобто часів і до заснування *Києва*, і до появи власне *русі*;

2) у мовному відношенні це означає, що початковий билинний корпус створено праслов'янською мовою, а заврешилося творення билин мовою давньоруською;

3) українська мова як окрема функціональна єдність існує, за до-
сить поширеним поглядом [9], з XI ст., тобто українською мовою би-
лини не створювалися. Але оскільки вони з'явилися чи розвивалися
у тому мовному давньоруському ареалі, що згодом цілком увійшов
до української мови, билини мали б бути насичені українськими ді-
алектними прикметами, які були наявні в давньоруській мові;

4) у своїй динаміці билини зазнали найбільших змін і завершення
саме як героїчного епосу у період найдраматичнішого протистояння
Русі й Хазарського каганату (IX-X ст.);

5) саме у цей період до їх складу проникла християнська антропоні-
мія та християнські мотиви, що пов'язано передусім з Аскольдовим
хрещенням Русі, історичну вагомість якого добре обгрунтував М.Ю.Б-
райчевський [1]; окремі імена (Чурило) з'являлися у складі билин і
давніше;

6) останнє тисячоліття варіанти билин, що дійшли до нас, проісну-
вали на Півночі, в російськомовному ареалі, хоч в їх змісті та мові
відбилися й інші східнослов'янські території; у час цього існування
билини:

а) християнізувалися, що зокрема проявляється в долученні хри-
стіянських імен по батькові до давніших антропомоделей;

б) історично осучаснювалися (найвагоміший приклад — проникнен-
ня до вже існуючих билин Батия й татар, що сталося внаслідок тата-
ро-монгольської навали);

в) осучаснювалися мовно, тобто просякалися рисами північних гові-
рок російської мови; у свою чергу ці північні говірки перейняли з
билин бодай деякі історично південні мовні прикмети;

7) панівна билинна антропоформула (ім'я та по батькові) з'явилася
в їх складі ще у часи створення билин (до XI ст.), але свого особли-
вого поширення, а почасти й канонічного заповнення зазнала пізніше,
уже у часи функціонування існуючих билин.

Сказане означає, що:

1) в билинах відбилася давня українська історія, переважно дово-
димирівських часів;

2) будучи спільним східнослов'янським надбанням, билини за ло-
калізацією своєї дії та історією постановки мають розглядатися як па-
раметри протоукраїнської літератури;

3) у билинах можуть бути віднайдені риси української мови, причо-
му ці риси, є показовими й доказовими навіть і тоді, коли їх є без-
мірно мало, оскільки вони не могли проникнути в билини після XI ст.,
тоді як риси російської мови — і могли, і якнайширше проникали.

У цьому відношенні билини містять багато спокусливого матеріалу.
Скажімо, можна говорити про українське звучання билинної фрази
"Тоби буде с ким жить, век коротати" [2:353], про україніزم фонетичні —
Офимья Чусова жона, Овдотья Блудова жона [3:219], морфологічні —
"Плаче девица, как река течет" [3:189], словотвірні — "За
столом-то сидят затулялися" [2:353], "Сидит Турченко да богатыр-
ченко" [2:335], лексичні — "Выпил-то он чарочку одним душком" [2.355],
"А орать, да пахать, да крестьяновати" [2:98]. Однак такі твердження

ня справляють враження лише доти, доки дослідник залишається в межах літературної російської мови, що, зрозуміло, абсолютно некоректно. Зіставляти треба увесь масив говіркових форм. І тоді наведено вище фраза “*А орать, да пахать...*” не виглядатиме як українська глоса і її російський переклад, бо у В.І.Даля теж є *орать* “пахать”, щоправда із знаменними позначками — тільки *млрс.* (українське!) та *сев.* (північне: чи не з билин узяті?). Так само й зіставлення “*Около чебота зелен сафьян*” [2:57], “*А в одних тонких чулочках без чоботов*” [2:358] і “*Не разувай ты, Михайло, да веди сапожечек*” [3:433] не засвідчує однозначно української та російської лексем, бо *чеботы* Даль фіксує у широкому російському вжитку. Іншими словами, усі наведені факти з більшим чи меншим успіхом можна витлумачити без залучення української мови.

Та билини містять і такі речі, які без української мови не витлумачуються. Йдеться зокрема про нерідку в билинах лексему *паробок* “збросносець богатиря”. Це слово прекрасно збереглося з розширенням значення і втратою зв'язку з *роб* “раб” в укр. парубок. Даль наводить це слово, але тільки як *млрс.* У російській мові слово це теж існувало, бо саме з нього витворилося рос. *парень* (М.Фасмер). Однак українська лексема з очевидністю ближча до билинної, ніж російська. Власне, те ж можна сказати про наявне в билинах *курева* “пил” (“*Только видели — в поле да курева стоит*” [3:198]) та укр. *курява* “пил” і рос. діал. *курева* (у Далья — тільки з істотною для нашої теми позначкою *сев.*) “завірюха, заметіль, буран”. Ще більш виразний факт — слово *украина* “віддалена земля”: “*Скажут, много ты бывал, Дунай, по всем землям, Скажут, много живал, Дунай, по украинам*” [3:198]. Пор. ще укр. *базіка* й билинне з аналогічним сенсом: “*Ай ты, старая базыка новодревяная*” [2:303], також “*Хоботом бьет по белу стегну*” [2:57] (у Далья *стегно* “бедро” тільки з позначкою *арх.*), жіночий рід укр. *путь*: “*При той путе — при дороженьке*” [2:127].

Потребують спеціальних досліджень на предмет своєї генетичної мовної приналежності зокрема такі слова з укаденого Б.Путиловим словничка билинних “маловживаних” слів [3:537-545]: *крековий, кряковистый, крякновистый* (про дерево: *к сыру дубу крякновисту* [2:299], *в сыр крековистой дуб* [3:419]), *наложит* “одягти”, *наокол* “навколо”, *пельки* “жіночі груди”, *шолом, ячний* та ін. Слід узяти до уваги вжиток у билинах слова *пан*, походження якого фактично й досі залишається загадковим. У билинах воно адресується тільки представникам ворожого стану: “*Мы летаем-то от пана от поганого*” [2:299]. Пор. у словничку Б.Путилова: “*Панове, пановья — обычное в былинах название приближенных чужого царя, короля*” [3:541].

Загалом питань виникає багато. І билини настійно потребують, поряд з фольклористичним та історико-археологічним, свого неупередженого суто лінгвістичного обстеження.

1. Брайчевський М.Ю. Утвердження християнства на Русі.-К.,1988.
2. Былины /Сост.В.И.Калугин.-М.,1986.
3. Былины /Сост.Б.Н.Путилов.-Л.,1986.

4. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі.-К.,1985.

5. Етимологічний словник української мови: у 7 т.-К.,1985.-Т.2.

6. Карпенко Ю.А. Игра в отчества//Русская речь.-1992.-N.2.

7. Карпенко Ю.А. О гидронимах Днепр, Днестр, Турунчук // Русское языкознание.-К.,1982.-Вып.4.

8. Карпенко Ю.О. Онут - брат Славути//До витоків назви краю Буковина: Тези доп. та повід. 2-ої Буковинської Істор.-красн. конф.-Чернівці,1992.

9. Карпенко Ю.О. Українська гіпотеза//Мовознавство.-1993.-№ 5.

10. Кожин В.В. История Руси и русского Слова//Наш современник.-1992.- NN.6-12.

11. Кондратьева Т.Н. Собственные имена в русском эпосе.-Казань,1967.

12. Словник гідронімів України.-К.,1979.

13. Талалай М.Г. День ангела: Справочная книга по именам и именинам.-СПб,1992.

14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка.-М.,1967.-Т.2.